

BORBÉLY ANDRÁS

SZERELEM ÉS POLITIKA

Egy titok archeológiája Szilágyi Domokos és Hervay Gizella költészetében

■ A Szilágyi Domokosról 2006-ban nyilvánosságra hozott titkosszolgálati dokumentumok, túl a kérdés etikai, politikai, történeti problematizálásán, irodalomelméleti, közelebről módszertani kihívásokkal is szembeállítják Szilágyi Domokos életművének kutatóját. Az új életrajzi adatokat az *irodalomelmélet provokációjaként* értelmezi Selyem Zsuzsa, aki szerint az ügynökműlt dokumentumainak publikálásával irodalomelméleti alapfeltevéseink felülvizsgálata is szükségessé vált.¹ Javaslata szerint le kell mondanunk az irodalom önreferenciális, valóságtól független, fiktív és autonóm világának illúziójáról,² illetve szükségessé vált, hogy a „teljes embert megszólító irodalom”-ról³ gondolkodjunk. Ez azt jelentheti például, hogy a művek értelmezésekor az életrajz és a politikai kontextus reflektált figyelembevételre is elkerülhetetlenné vált, még tovább menve pedig annak vizsgálatára szólíthat fel, hogy milyen politikai jelentések íródhatnak be a költői nyelv – politikamentesnek hitt – archívumába. Ez a tanulmány a szerelmi költészet kódjának lehetséges politikai implikációit vizsgálja Szilágyi Domokos korai szerelmi költészetében, a *Szerelmek tánca* című kötetben, illetve párbeszédbe állítja az itt körvonalazódó szerelmi kódot Hervay Gizella költészetének egyes aspektusaival. Mindezt azzal az igénnyel, hogy ne „csak” szövegek, hanem ezeken keresztül e két élettörténet feszült, ellentmondásokkal és titkokkal terhelt dialógusára is utalni próbáljon.

A *Szerelmek tánca* című kötet első, ezért bizonyos értelemben programadónak is felfogható szövege (*Látomások*) – amellet, hogy a költő első kötetéből már ismert testmetafora alkalmazását adja („megtestesült képzelet” stb.), ahol a világ konkrét, materiális végtelenként kerül bemutatásra – ezt a világot nőként nevezi meg: „kapaszkodó szem vad csodát, / téged néz epedőn, világ, / [...] / kacérka ringyó: sohasem / adod ma-

gad teljesen”. A világtapasztalat finomabb átértelmezésével találkozunk az *Este a tömbházaknál* életképjelenetében („Nagy házak kicsi árnyékában / a gond / fegyelmelzeten gondolatá tömörül, / s követ ritmusosan / a lehajló est lombjaiban – / követ valakit, / ki fájón szereti, / s aki mégis örül, / hogy itt lehetett / köztetek, célszerű meszesgödörök, / tervszerűtlen szerelmek, / nagy eszmék árnyékában – / egy a kicsi emberek közül”) vagy az *Ünnepek* emelkedett befejezésében („szerelmek szép, meztelen, súlytalan ünnepeit / kívánom neked is, világ”). De megjelenik a szerelemnek egy nyersebb, a társadalmi reprodukció fölött értelmezhető politikai gazdaságtani retorikája (*Lányok az autón*), illetve a szülés/születés tematikájának egy a korabeli politikai retorikával összefonódó, a társadalmat naturizáló s a természet átpolitizáló (pl. „tavaszítás”⁴) jelenetezés is („az első ibolyák s az első / ibolyántúli sugarak / járatják bennünk a rügyedező, / újratavaszdó tudat // s remény s rettenet örök táncát / – kín a szülés s a születés –; / fagyútta, tetszhalott kívánság / után a beteljesülés // ne vég legyen –: kezdet, új vággyé, / küzdelem, tovább, tovább” / *Szemedből*).

Hogy ez a retorika csak részben tekinthető a korabeli politikai megrendelés kényeszerű kielégítésének, arra az utalhat, hogy a kötet megírásának időszakában köt házasságot Szilágyi Hervay Gizellával, és születik meg Szilágyi Attila nevű gyerekek. A kötetbeli beszélő szerepértelmezési dilemmái a hétköznapi „polgári” szerep (apa, férj) és költői szerep feszültségeként érezhetően összefüggenek ezekkel az élettörténeti tényekkel, legnyilvánvalóbban az úgynevezett „számvetés típusú”⁵ versekben. A *Számvetésben* így: „Ha nem is jól, legalább nem megy rosszul sorom. / Van meleg vacsorám, van asszonyom, fiam, van pohár söröm. / Nem erre szerződtem? / Nem. / *Jobbra* szerződünk mindannyian, / csak épp ki kell csikarni a jobbat – magunkban belül, és kívül

A tanulmány az Európai Szociális Alap 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841 számú szerződés alapján társfinanszírozott Modern doktori tanulmányok: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás című doktori kutatási program keretében készült.

is –” (*Számvetés*)*. Persze nem önmagában a szövegek életrajzi motívtársa vagy ideológiai „fertőzöttsége” az érdekes most számunkra, hanem sokkal inkább az a kérdés, hogy a kötetben körvonalazódó szerelmi kód mennyiben tűnik alkalmasnak arra, hogy szintetizálja vagy feloldja a szerepértelmezési dilemmákat.

A szerelemnek ez a „teleológiája” ebben az időszakban két egymással összefüggő mozzanatban ragadható meg. Egyrészt abban, hogy a másik identitásának megmutatkozása/megérthetősége mindig egy hiányalakzaton keresztül történik: „s ott maradtam, hogy hiányodban / fölfedezhessem lényeged” (*Búcsú*); „s mint a bonyolult óramű, ha elvész / egy alkatrésze, s tiktakja kihagy, / olyan lennék nélküled; és csak akkor, / csak akkor tudnám igazán: ki vagy” (*Ha nem vagy itt*); „szerelmes tüzek táncán / ujong az ég / amint elmentel megláttalak egészen” (*Szerelmelek tánca*); „cipellek remegő inakkal: / oly súlyos vagy, ha nem vagy itt” (*Kis, szerelmes himnuszok II.*). Hogy a rész mindig csak hiányzóként mutatkozhat egésznek, a szerelem retorikai kódjára, pontosabban annak hiányosságára vet fényt: a színekdoché működése, amely képes az egészre a résszel történő helyettesítés által utalni, itt elégtelennek bizonyul, s ez megkérdőjelezi a helyettesítendő komplexenaritását. Más szóval: nem működik a közvetítés aközött, aki *reálisan* a másik, és a másik elképzelt „lényege” között. A másik mozzanat, hogy a kódnak ez a hiányossága olyan *ígéretnek* mutatkozik, mely a személyes létezését meghaladó naturalizált nyelv jövőjének „emlékezetében” mégis megvalósultként tétéleződik: „Nyelvünk sós szavakat izzad, / bőrnök alatt versmirkigyek. / Végtelen láncban egymásba nyilvának / a fény ajtajai: a szemek. / [...] Nyelvünk sós szavakat izzad, / homokká őrljük agyunk, / unokáink gyúrnak belőle / pogácsát, frissen sült Napot” (*Felnőttek*).

A kötet poétikailag rétegzettebben kidolgozott darabjaiban a szerelemnek ez a „dialektikus”, az *én* és a *te* pozíciójának szimmetriájára és komplementaritására épülő felfogása jelenszerűen is kinyilvánítódik: „Várlak, mert tudom: visszajössz; / visszajössz, mert tudod, hogy várlak. / Tökéletes kör: te meg én, / és tökéletes logika” (*Penelopé*); „A Rend vagyunk mi, ugye, kedves. / Fáradni jó: hogy megpihenhess” (*Kis, szerelmes himnuszok XVI.*). De a képek retorikájának szorosabb olvasása, főként az utóbbi szöveg esetén, itt is fölfedheti a rejtett

aszimmetriát, például az egyik legmegkapóbb sorban, ahol a kiazmus szimmetrikus felcserélhetőségét a jelentés szintje megtagadja („Nincs szava a szívnek, szíve a szónak.” /*Kis, szerelmes himnuszok IV./*). Ebben a tagadásban a „szív”, a szerelem hozzá kapcsolódó bensőségeségének konnotációival együtt, meg van fosztva a nyelvtől és a kimondhatóságtól, az a nyelv pedig, amely rendelkezésre áll, alkalmatlan arra, hogy megszólítsa a bensőségeséget. A közvetítés, az *én* és a *te* nyelve közti fordítás tehát lehetetlen, mivel a nyelv olyan megmerevedett, gépies működésnek mutatkozik, mely „nem távolít, nem hoz közelebb” (*Kis, szerelmes himnuszok XV.*). Ugyancsak a komplementaritás megbomlására és az *én* – aki a szimmetrikus pólusok egyik partikuláris eleme – bensőségeségének feltörhetetlenségére és kommunikálhatatlanságára utalnak a következő sorok, ahol az „egész” megvalósulása csak az *én* oldalán, tehát aszimmetrikusan és negatív konnotációkkal társítva válik lehetővé: „Félszív, félszem, félszó – a fájás / egész csak, s a félsz, hogy a világ / nélkülem vidít-szomorít” (*Kis, szerelmes himnuszok XXI.*). Ezek a rejtett aszimmetriák (elfojtások?) egy olyan *zettős alárendelődést* vagy szorongást idéznek elő, ahol a beszélő folyton azért kénytelen könyörögni, hogy a másik, egyfajta áldozatvállalással, oldja fel szorongását („életem éleszd életemért” /*Kis, szerelmes himnuszok IX./*), de mivel ez lehetetlen, a másik egyszerre mutatkozik a közölhetetlenség (lehetetlen) *pótlékának* s ebből következően önmaga hiányának.

Ez a meghatározás azt is lehetővé teszi, hogy ezt az egészlől leváló részt Lacan *objet petit a*-jával azonosítsuk, a vágnak azzal az imaginárius tárgyával, mely – a *Penelopé* című vers szavaival – egyszerre lehet a vágy „oka és célja”, s amelyet a vágy a másikban keres. Ez a „kicsi dolog”, mely a másikkal, a másikban vagy a másik által van elrejtve, Lacannak Platón *A lakoma* című művéhez írott kommentárja szerint ugyanakkor egy olyan ajándék vagy felajánlás (*agalma*), melyet az isteneknek kell átnyújtani.⁶ Nem túlságosan belebonyolódva egy pszichoanalitikus interpretációba csak azt regisztráljuk, hogy retorikai értelemben a másik egy olyan hiányzó rész itt, amely a trópusok komplementaritásra hajló retorikájával szemben folyton elhalasztja az egésznek vagy az egyesülésnek a beteljesíthetőségét. Platón szerelemről szóló kommentárja több helyen tartalmaz olyan passzusokat, melyek összecsengenek az *én-te* viszony fönt jellemzett,

*Első, folyóiratbeli megjelenésekor a *Számvetés*-ben még megtalálhatók voltak ezek a sorok: „Nem erre szerződtem, Élet elvtárs, / pelenkából szedni a szart. / Tízennyolc éves nyugtalanságom nem ezt, nem azt, / mindent akart.” (Szerk.)

látszólag nem komplementer jellegével. Arisztophanész provokatív s inkább karneváli és parodisztikus, mint szó szerint vehető okfejtésében⁷ azt olvassuk, hogy akik a szerelemben egyesülnek, „azok, akik egész életüket együtt élik végig, s nem tudnák megmondani, mit kívánnak egymástól”.⁸ Szókratész szerint pedig „Erósz először is valaminek a szerelme, másodsorban pedig mindig annak, aminek éppen híjával van”.⁹ De korántsem ennyi az, amivel Szókratész hozzájárul Erósz dicséretéhez. Kifejti, hogy a szerelem „a szépségben való szülés vágya”,¹⁰ s mint ilyen, az a közvetítő (*daimón*), akik, más daimónokkal együtt teszi „összefüggő egészé a mindenséget”.¹¹

De hogyan függ össze a „szülés vágya” és a mindenség mint összefüggő egész? Szókratész magyarázata szerint úgy, hogy mivel a természet és benne az ember örökös változósnak és átalakulásnak van kitéve,¹² éppen azáltal őrizheti meg állandóságának látszatát (!), ha folyton mást állít a maga helyére, azzal a fenntartással, hogy az „mindig ugyanannak lássék”.¹³ Az állandóság vágya tehát nem más, mint egy olyan örök látszat vagy pusztán név szerinti identitás utáni vágyakozás, amely elfedi vagy egyszerűen túllép az azonos név mögötti átváltozások, helyettesítések láncolatán, s ezáltal eltérli azt is, ami személyes, egyedi, saját vagy éppen más. Ez a képlet sokban hasonlít ahhoz, ami Szilágyinál legtisztábban a már idézett *Felnőttek* című szövegben fogalmazódott meg egy olyan jövő „emlékezeteként”, amelyben nem annyira megszűnni, mint inkább elfedődni vagy betemetődni látszik az a kínzó hiány, amit a másik jelenléte hordoz, vagy ami őt hordozza. Ugyanakkor ez a hiány mégsem válhat részvé az egésznek, hiszen erről éppen az mutatkozott meg, hogy valami olyasmi, ami nem kaphat helyet az egészlegességre irányuló komplementaritások retorikai rendjében.

Szilágyi egyik szöveghelye, különös elszólásként, megmutatja, hogy mi történik akkor, ha a másikat teljesen bekebelezi, úgyszólván tulajdonába vonja az egészlegességre vágyó nyelv: „Te vagy minden vagyonom – / súlyos adót fizetek. Segíts!” (*Kis, szerelmes himnuszok IX.*). Ha szó szerint vesszük ezt az államgazdasági metaforikát, akkor megmutatkozik, hogy amennyiben a másik „vagyon” vagy birtoklás tárgya, akkor az adót csak úgy lehet megfizetni, hogy a beszélő kénytelen vagy a másiktól egy részt, vagy saját magából egy részt „fizetni be”, tehát az egészért cserébe magáról az egészről kell lemondani. Ez arra mutat rá, hogy létezik itt egy másik hatalom is, aki kívül áll a komplementaritások rendszerén, de azért

beszedi az adót. Ez a konstelláció megbontja a szókratészi rendszer szimmetriáját is, hiszen ott a politikusok és az állam törvényhozói, hasonlóan a szerelmesekhez vagy a költőkhöz, *ugyanannak* a vágnak – a szépségben való szülés vágyának – a hatóköre alá tartoznak, törvényeikben és intézményeikben pedig ugyanarra a pusztán látszatszerű állandóságra és örökérvényűsége törekednek. Sőt a politikusokban megszülető „okosság” a „legnagyobb és legszebb”, mert „az államok és az otthonok belső rendjét igazgatja”.¹⁴ Az adószedő állam és a szerelmes költő viszonya Szilágyi esetében viszont nem rendezhető el egy ilyen analógiás rendszerben, de nem is állnak egymással szimmetrikusan szemben, hanem mindketten azt a harmadikat szeretnék megkaparintani, adóként vagy a másik vagyontárgyra redukálásával, ami nem tud, vagy nem akar pusztá (alkat)része lenni sem a szerelmi összhangzattannak, sem pedig az állam örökérvényű (látszat)állandóságának.

Az államgazdasági metaforika egy másik olvasatban egy olyan törésvonalra irányíthatja a figyelmet, melyről Platón még nyilvánvalóan nem tudhatott, de amely vélhetően a legnagyobb kihívás elé állítja azt, amit jobb híján „szerelmi lírának” szoktunk nevezni. Ennek kódolása ugyanis mindig kettős, egyszerre irányul a szerelmesek közötti intim vagy „közvetlen” közvetítés lehetőségére, az általános normarendszerekből való kikülönülés esélyére, illetve mint egyezményes nyelvi kód a nyilvánosság tételre. Éppen ezért lehetnek konstitutívak a szerelem kódja számára azok a különbségek, melyeket az intimitás története során az amour (szerelem) és a plaisir (élvezet), az ész és az irracionális, a házasság és a (romantikus) magány, a tisztességes és az önző szerelem között figyelhetünk meg. A modern szerelmi líra számára az jelentheti a kihívást, hogy – amint Luhmann mondja – „a mostani formaadó különbségtévés inkább a társas kapcsolatok szintjén található [...]. Az egyén az étellel szembeni legtöbb követelését – és ez új – már csak személytelen kapcsolatokban valósíthatja meg, és e kapcsolatokban nem, vagy csak a mindenkori rendszer szűk határai között kommunikálhat önmagáról. E feltétel magában foglalja az én önépítésének folyamatát.”¹⁵ Az individualitás vagy a személyiségi jogok deklarált rendszerében a személyesnek a kikülönülése már nem lehet pusztán egy individualizált nyelvhasználat vagy „dialektus”, hanem „a másik egy másik énje és egy másik saját én utáni vágy”¹⁶ szükségessége mozgatja. Ezzel együtt élesen merül föl a szerelemmel, illetve a szerelmi lírával szembeni szokásos el-

várások konvencionális társadalmi kódja és a személyes kód közti szembenállás.

Szilágyi Domokos esetében ezek az általános feltételek további árnyalásra szorulnak a korabeli politikai rendszer függvényében. Az államszocialista diktatúrában az egyénnek nem pusztán azért nem lehetnek titkai, privát, az összesség érdekeivel összeegyeztethetetlen érdekei, mert a hatalom paranoid módon fél az összeesküvéstől, hanem mert a titok léte (és nem pusztán a tartalma), ami a szubjektivitás egyik kiemelt formája lenne, ellentmond a társadalmiság kizárólagos logikájának. Paradox módon a megfigyelési dossziék feladata az, hogy a személy titkait, szavainak, vélekedéseinek, tetteinek privát jellegét átminősítsék államtitokká vagy „köztitokká”, ami azt jelenti, hogy a szubjektum titka, amely magának a szubjektivitásnak lenne a garanciája, bármikor felhasználható a szubjektum *ellen* a közhatalom *nevében*. Így maga a szubjektivitás garanciája fordítható a szubjektum ellen. A megfigyelési dossziék nem pusztán a személy megfélemlítésére, hanem a szubjektivitás expressis verbis eltörlésére hivatottak.¹⁷ És az a tény, hogy a közhatalom nevében nem csak azzal vádolható meg az egyén, amit tett vagy mondott, hanem olyasmivel is, amit esetleg csak tervezett, ami csak megfordult a fejében, sőt olyasmivel, ami esetleg csak megfordulhatott a fejében, azaz amit sohasem tett meg, amit nem mondott, sőt nem is gondolt, éppen ezért a szubjektivitásnak nem csak kimondhatatlan titokként, hanem lehetőségként sem marad megnyilvánulási területe. Ez mutatkozik meg abban a Lenin által is helyezett bűnvádi logikában, miszerint nem az elkövetett bűnököt kell büntetni, hanem az elkövetendőket.¹⁸ Így válhattak a személy baráti kapcsolatai, származása, osztálya, illetve a hétköznapi banalitások is bűnjelekké, egy pusztán potenciális bűncselekmény bizonyítékává. Ez az összeesküvés az összeesküvés megelőzésére a privát szféra társadalmisításával egyúttal kriminalizálta a hétköznapi életet is.

Mindezek mellett eszünkbe juthat, hogy nagyjából a *Szerelmek tánca* című kötet megírásának és megjelenésének az időszakára esik a Szilágyi Domokossal azonosított „Balogh Ferenc” fedőnevű ügynök tevékenységének második dokumentálható szakasza, a börtönből szabadult Páskándi Géza megfigyelése¹⁹ Bukarestben, ahol a költő ezekben az években élt. Ezek a körülmények, túl a teoretikus megfontolásokon, drasztikusan kiélezi a „Te vagy minden vagyonom – / súlyos adót fizetek. Segíts!” sorokban benne rejlő, feloldhatatlanul romboló összeférhetlenséget a szerelem személyes nyelvének

szükséglete és az állam azon követelése között, hogy a személy minden titkát fizesse be „adóként”, azaz a személyes titkot tegye államtitokká. Mert itt mutatkozik annak az erőszaknak a kegyetlensége, hogy a platóni *agalmát* mint a másikban visszatartott titkot (hiányt) föl kell áldozni az „isteneknek”, s egyúttal annak a követelésnek a jogosulatlansága, hogy a szerelem nyelve egy „tökéletes kör”, egy „egész” megalkotására kell törekedjen. És itt lepleződik le a „tökéletes körnek” és az „egésznek” a rejtett politikai értelme és hatalma, mely szerint a *köz* egy olyan kizáráson keresztül válhatna az egész látszatává, mely az *én* és a *másik* minden másikat megszüntéssel fenyegeti.

Ha ennek a két sornak a beszélőjét azonosítjuk azzal az empirikus személlyel, aki egyszerre költő és besúgó, akkor az is megmutatkozik, hogy ennek a követelménynek az erőszakossága egy bizonyos szempontból drasztikusabban sújtja őt, mint a *másikat*, vagyis a *te* pozícióját – még akkor is, ha utóbbinak is el kell szenvednie azt a *pótlék*-szerepet, melyet a szimmetrikus kompleximentarítások retorikája számára előír. Egy olyan személynek, aki egy diktatúrában ki van téve a bármikori megfigyelés vagy lehallgatás lehetőségének annak esélye nélkül, hogy tudná, ki figyeli meg, még mindig megmarad az a szabadsága, hogy saját akaratából tegye kockára védettségét. Tudja, hogy áldozattá válhat, tehát tudja, hogy mit kockáztat: saját maga és szerettei, barátai stb. életét. De ha ezzel együtt mégis megszólal, és úgy szólal meg, hogy nem veszi figyelembe a politikai elvárások beszédkényszerét, kikerüli vagy éppen kritizálja ezeket, ezzel a másiknak is megadja azt a bizalmat, amivel saját életét *bizza rá*. De aki besúgó, csak azt tudhatja, hogy benne nem lehet bízni, hogy bárki, aki benne megbízik, őt hamis tanúvá teszi, s adott esetben az életét teszi kockára. „Segíts! – de sose bizz meg bennem!” – így egészíthetnénk ki ezt a könyörgést, vagy akár úgy, hogy „Szeresd elenségedet!”, azt, akinek nincs meg többé az a szabadsága, hogy kockára tegye saját életét, mert csak a másokét teheti kockára. Pontosabban: csak az életét teheti kockára, a szabadságát már nem. Mert számára már nem volt titok többé: saját titkát már befizette, saját titka éppen ez a befizetett adó. És mégis, éppen ez az *ő* titka: *a titok, hogy nincs titka*, de ezt senkivel nem oszthatja meg, mivel nincs is mit megosztani, s amit nem nyújthat át senkinek a bizalom jeleként. Ez az, amire nincsen szó, amit csak végtelen magányban lehet hordozni, végtelen magányra ítélve a másikat is, aki őt szereti. És itt megtörténik a másik hiányának

aszimmetrikus megkettőződése a *nincs titok* titkában, mely a hatalomnak való (ön)felajánlásban mégis megőrizte önmaga halálának titkát.

Vagy talán mégis el lehetett „mondani”? Talán mégis létezett, ha nem is átvállalás, szimmetria, komplementaritás, ha nem is kölcsönösség és megértés, hanem valamilyen végzetes áthordás, a súlyok és terhek olyan átnehézkedése, mely egyszerre állt ellen a nyelvi megoszthatóságnak, de annak is, hogy a hiányzó titok titka örökre elzárt titokként temetődjön el a másik elől. A *Kís, szerelmes himnuszok* utolsó strófája ennek az áthordásnak a kérdését szegezi szembe a mással: „Vállalja gyöngé vállad, / amit vállalam elvállal? / Nem szabad szövetkeznünk / halál ellen – halállal.” Több jel utal arra, hogy Hervay tudott arról, amiről nem szabadott volna tudnia, arról a magányról, amely nem oldódik föl a szerelemben, illetve arról a titokról, amelyről nem szabadott beszélni. *Ki-ki hazamegy* című szövege egy jellegzetesen korhű jelenetben mutatja be azt a szituációt, amelyben néhány ember vodkázás közben mindenről beszél, csak épp arról nem, ami itt a legfontosabb. Közülük egyvalaki azonban, ha nem is beszél, tesz valamit:

A vodka megszabadította őket minden gondolat valóságos súlyától.

Csak egyetlen szempárban élt kiűzhetetlenül az, amiről nem beszéltek, ez a szempár; a legbátrabb, legvédtelenebb – teljesen egyedül maradt.

[...]

Valaki most négykézlábra áll, egy cigarettá megáll a levegőben

[...]

És aki négykézlábra állt, hiheti-e, hogy elmenekült?

Egy kicsit mindig józan marad, csak parányit, annyit, hogy tudja:

a kimondatlan gondolat elől menekül.

S a vitatkozók, végül is mindegy, bevallják, nem vallják,

szavaik csak elsiklanak a gondolat mellett, fel-felbuccyannak helyette, s elakadnak végül. Aki négykézláb állt, most üres üvegekkel sakkozik s önmagát veri meg.

Nem kapaszkodik meg a szempárban, a szerelem, akár a

kimondatlan gondolat, megáll a levegőben, mint a fiút,

és énekszó töri meg reménytelenül.

Ki-ki hazamegy. Ki részegen, ki egyedül.

Persze nem szükséges a négykézlábra állót feltétlenül egy besúgóval azonosítanunk, hanem csak egy olyan valakivel, aki nem teheti meg, hogy ne tudjon arról, ami-

ról a többiek megfélelmezhetnek, s akinek hallgatása nem siklik el a „gondolat” mellett. Mégis, az egyszerre állati és gyermeki, megalázottságot és komikumot sugalló póz „kinetikus játéka” a menekülési útvonalak teljes ellehetetlenülését, a külső fizikai kényszer önbüntetéssé (!) válását jelzi. Az önmagával sakkozó ember helyzete, ugyanígy, nem azonos egy külső ellenféllel küzdő személy helyzetével, hanem egy önmagában meghasadt személyt képzeltek el az olvasóval, aki azonban mégis józan, azaz ismeri saját reális helyzetét, egyáltalán nem skizofrén. Ez pedig mégis megfeleltethető az önzonosság mögé rejtett *másik én*, a besúgó és a költő egy személyen belüli reális kettősségének.

De van egy döntőbb pont is, ami arra utal, hogy maga a szöveg *tud* arról a végzetes küzdelemről, amit Szilágyi szövegében a politikai hatalom és a szerelem személyes nyelve közti összeférhetlenségként emelünk ki. Ha ugyanis a „kimondatlan gondolatot” a hatalom által megkövetelt „súlyos adó” megfelelőjeként értjük, akkor a szerelemnek ehhez a kimondatlan gondolatához való hasonlítása („a szerelem, akár a / kimondatlan gondolat”), illetve a szerelemnek a szempárban felajánlott elutasítása éppen azt a krízist viszi színre, mely az elemzett Szilágyi-szövegrészben is a nyelv személyes és politikai kódja közti kölcsönös adósság kínjaként zajlik. Hervay szövege tehát veszélyes pontossággal olvassa Szilágyi szövegét, s annak ellenére, hogy a titok itt is megoszthatatlan és kimondhatatlan marad, mégis egy újabb reflexió szintet képvisel, amikor tudósít a kimondhatatlan *létezéséről*, illetve az ehhez kapcsolódó testivé vált krízisről, anélkül, hogy azt megpróbálná tételesen is kimondani. De olyan értelemben is értő ez az olvasat, hogy a másik krízisé a testéről olvassa le, ami nagyon is egybevág Szilágyi ekkori poetológiai törekvéseivel.

Hervay költészetében sok olyan nyom található, mely igazolja a föltevést, hogy a személyes hiánya vagy lehetetlensége Szilágyi szerelmi költészetében Hervay oldalán áthordásként jelenik meg. Egy olyan költészet megteremtésének radikális kihívásában mutatkozik ez meg, mely egyedülálló személyességével is mindig a *másikat* olvassa, mégpedig az általa hordozott személyes hiánnyal és politikai terhekkal együtt: „Menni, menni, megtanultuk a dialektikát, / s önmaga két arcával hadakozó vággyá vált bennünk” (*A fehér tó városa*). Ennek a folyton a másikat olvasó személyes költészetnek egyes darabjai – azt sejtetve, hogy Hervay többet tud Szilágyiról, mint amit ő elmond, elmondhat, vagy el mer mondani magáról („Figyeltem egyszer, hogy telefonálsz – / a

hangod most már örökre hallom, akaratlannal, / s megbicsakló sorsodat velem, / s láttam, ahogy legyintettél, s elszomorodtam” / *Gondolkozz el velem!*) – a Szilágyi-lírához intézett, a személyes hiányát is számon kérő felszólítások sorozataként is olvasható. Az *Ítélet* című szöveg például, a mentségeket elhárító önfeltárással való felszólítással („Nem lesz mentség, / hogy nem tehetünk mást”), egy olyan szerelmi nyelvet ajánl föl, mely *kritikusan* tér el Szilágyi komplemen-tarításra törekvő retorikájától. Nem az egészlegesség személyest eltörölő, felajánló/feláldozó dialektikus anyagiságát javasolja, ennek a sajátos platóni/marxi Erósznak a nyelvét – noha, mint láttuk, olvassa/érti azt –, hanem éppen a Luhmann által említett „másik másik” és az „én másik énje” alapján történő együtt-gondolkodásra/hordozásra hív: „egymáson innen és túl, ki-ki önmagában”. Az „innen” és a „túl” itt egyértelműen nem a „szépségben való szülés vágya” által megkövetelt „transzcendáló” hajlamú egységre és maradandóságra való törekvés szavai, hanem a legközelebbi lehetőségre hívnak. Arra, hogy ki-ki önmagát *hellyé* tegye, hiszen csak ezáltal nyithatja azt meg a másik felé. Éppen ezért nevezhetjük a másik végtelensége iránti elköteleződés nyelvének, mert itt a másik sohasem pusztán egy individuum, nem is csak az önmaga elbeszélhetővé tételében fölépülő „narratív identitás”, hanem egy olyan valaki, aki mindig több lehet annál, aminek őt egy másik, a többiek, vagy aminek ő saját magát tudja. Ez a beállítódás a kíméletlen önfeltárással nyelv-ként azért lehet mégis megengedő és megbocsájtó, mert számára a másik mindig több, mint ami látható és megérthető belőle, és több annál is, amit eltitkol mások vagy önmaga előtt. Az *Ítélet* című költemény, túl az önfeltárással szigorú követelésén, a befejezésben egy olyan ítélet utáni jelen felé nyílik meg, egy olyan megérkezés befogadására való képessé, mely erotikus önfelajánkozásában is kérlelhetetlenül öntudatos marad: „Bemocskolhatatlan tisztaságom / szíromként vedd védő tenyeredbe, / s a kabátot, ha már bekopogtál, / s megszerrettél talán – vedd le.”

A *Szerelmek tánca* (1965) című kötetnek Hervay *Reggeltől halálig* (1966) című kötete, de több később megjelent szövege felőli olvashatóvá válása is így annak megerősítésével szolgálhat, hogy a szerelmi költészet komplementáris retorikára és logikára épülő kódja nem volt képes feloldani a korabeli társadalmi és politikai helyzet okozta szerepdilemmákat. De ez a szerelmi retorika annyiban mégsem nevezhető sikertelennek – s ez a *Kis, szerelmes himnuszok* című szöveg kapcsán mindenképp hangsúlyozható –,

hogy a szimmetriára épülő retorikai struktúrák és az „egészet” követelő szerelmi/politikai vágy sajátos kontra-produktivitásán keresztül feltárhatóvá tette ennek a sikertelenségnek a lehetséges okait. S ezáltal közvetlenül rámutatott egy másik szerelmi kódra, mely a sikertelenségre adott válaszként, a szerelmi/politikai „titkos kód” feloldásaként is olvasható. Ez a másik kód már nem követeli az „egészet”, hiszen ez a szerelem egyszerre jelentheti a másik elutasítását és megerősítését.²⁰

E két szerelmi kód együtt- és egymást-olvasásában ezenfelül egy olyan lehetőség is megmutatkozik, mely továbbgondolhatóvá teszi azt a „szerelmi költészet végére” vonatkozó tételt, melyet Kulcsár Szabó Ernő Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* című versének elemzésében fogalmazott meg. A „szerelmi líra nyelvi lehetetlensége” itt ahhoz a belátáshoz kapcsolódik, hogy a szerelem „intimitása nem tehető hozzáférhetővé, ártatlanságáról pedig lehetetlen meggyőződni. Mert ha mondani kezdi, annak chiazmusában marad fogva, hogy a saját mindig kimondhatatlan, a kimondott pedig sohasem marad saját.”²¹ A szerelmi líra nyelvének szubjektuma eszerint sohasem egy *én* vagy a *másik*, hanem az a nyelvi, tropológiai játék, amely felcserélhetővé teszi a *Semmiért egészen* értelemigénye által megoly szigorúan kijelölt pozíciókat is a beszélő grammatikai énje és megszólítottja között. Az így létrejövő „egyenlőség” azonban egy olyan univerzális függvénye, mely a nyelv tropológiai mozgását illeti meg.

Az a mód azonban, ahogyan Hervay szövegei olvassák a Szilágyi-szövegeket, rámutat egy ennél fontosabb lehetőségre: a szerelmi líra lehetetlenségének nyelve egy *megerősítő elutasításban* olvashatóvá tehető, egyszerűen fogalmazva a szerelmi költészet (lehetetlen?) nyelvbe visszairható/hallható a másik felől érkező kritikus női hang, mely egyben szolidáris marad a „másik másik” iránt, még akkor is, ha a szolidaritás jeleként csak az önmagával sakkozó kinézését/szenvedését tudja felmutatni. Ami azt is jelenti, hogy a tropológiai/nyelvi mozgás univerzálisának előfeltevése elfedheti, hogy a szerelmi költészet esélye nem (csak) abban van, hogy egy univerzális mozgáson belül cserélhetővé teheti az *én* és a *te* pozícióit, hanem éppen e pozíciók felcserélhetlenségének kinyilvánításában, a *te* hangjának az univerzális retorika hatóköré alóli kikülönülésében és személyessé válásában, végső soron a tropológiai univerzális által elfedett soknyelvűség esélyének megmutatásában. Egy olyan személyes nyelvben tehát, mely nem kizárja azt, ami nem tehető

szóvá, hanem inkább elhallgat, hogy mégis be tudja fogadni.

Néhány hallgatag adat ennek a kritikussá válásának a társadalmi, politikai és személyes különösségei determinációi és az ezekkel való küzdelmek közepette is eséllyel, noha ezáltal végzetes eséllyel rendelkezett. Ezek az adatok jelezhetik, hogy máshol és máshogyan érhet véget, vagy kezdődhet el a „szerelemi líra” eltérő történeti, társadalmi, politikai viszonyok között. Noha Hervay Gizella és Szilágyi Domokos 1963-ban, három év együttélés után, felbontják házasságukat, másfél évtized múlva, 1978-ban megjelenik Hervay *Kettészelt madár* című kötete, mely-

ben az akkorra már halott Szilágyi Domokosnak és a szintén halott közös gyermeküknek, Szilágyi Attilának állít emléket. Ugyanebben az évben jelenik meg *Zuhanások: Oratórium három hangra* című kötete, melyben a következő három sor is olvasható: „Mikor megtudta, / hogy a férje besúgó, / nem tudta többé megölelni.” Hervay Gizella 1982. július 2-án lett öngyilkos Budapesten, Szilágyi Domokos épp ezen a napon töltötte volna 44-ik születésnapját. Egyik búcsúleveleiben ez áll: „Ami rád méretik, az méreessen rám is. Osztozni akarok a szenvedésedben.”²²

De Hervay költészete, e végzetes áthordás terhe mellett, tud egy másik jövőről is: „A bordák mögé zárt harang / meglódul a bőr alatt – / a félrevert jövő.”

■ JEGYZETEK

1. „Mára viszont nehezen hárítható el az a szembeszökő tény, hogy szűkössé vált az a tér, ahová irodalom és tudománya visszavonult a csúnya politika és a tájékozatlan emberek elől.” Selyem Zsuzsa: *Irodalom és politika*. In: Uő (szerk.): *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Láthatatlan Kollégium/Tranzit Alapítvány, Kvár, 2008. 89–105. 93.
2. Helyeslően, bár némiképp óvatosabban fogalmaz Berszán István, aki szerint „az irodalom önreferencialitásának kritikai vizsgálata [...] kétségkívül a feladatunk”. Berszán István: *Szilágyi Domokos képe és árnyéka*. In: Selyem Zsuzsa (szerk.): i. m. 107–111. 107. T. Szabó Levente szintén érinti futólag a kérdéskört: „Szilágyi Domokos lírája kapcsán az utóbbi időben igen gyakran fogalmazódott meg, hogy ezeknek a szövegeknek politikájuk is van, s hogy ezentúl nem lehet ezeket mellőzve olvasni őket. Valószínűleg így is van, de nem mindegy, hogy hogyan.” T. Szabó Levente: *A Szilágyi Domokos körüli vita mint az irodalomtörténet provokációja*. Irodalomtörténet 2008. 1. sz. 111–124. 123–124. Ezekkel lényegében ellentétes nézőpontot képvisel Boka László, aki szerint az ügynökműlt ellenére az újraértelmezés elsődleges feladata, hogy az életmű „értékeit poétikai távlatban ragadja meg, s lehetőség szerint ekképpen tartsa fenn az új nemzedékek szövegcentrikus újraolvasatai (sic!) számára.” Boka László: *Szerepek és zavarok. A hatalom árny(fáték)ai: Süttő András és Szilágyi Domokos esélye, Nyírő József vesszőfutása*. In: Uő: *Egyszólamú kánon?* Gondolat Kiadó, Bp., 2012. 193–223, 221. (Kiemelés az eredetiben.)
3. Selyem Zsuzsa: i. m. 92.
4. Erről bővebben lásd Balázs Imre József: *A hatalmi beszéd az erdélyi magyar irodalomban a második világháború után*. In: Uő (szerk.): *A sztálinizmus irodalma Romániában*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 2007. 11–62, 26–28.
5. Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Kriterion Kiadó, Buk., 1990. 28.
6. Dylan Evans: *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Routledge, London/New York, 1996. 128–129.
7. A szerelemnek mint az egymást kiegészítő részek egymásra találása mítoszának parodisztikus jelenetezésére hívja föl a figyelmet: Selyem Zsuzsa: *El-közéltetés. Szerelemről, széről, esszékről és tücskökről*. In: Uő: *Valami helyet. Esszék*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 2003. 5–10.
8. Platón: *A lakoma*. In: *Platón válogatott művei*. Szerk. Falus Róbert. Európa Kiadó, Bp., 1983. 147–215. 174.
9. Uo. 185.
10. Uo. 194.
11. Uo. 189.
12. „...a halandó természet igyekszik lehetőség szerint örökké megmaradni és halhatatlan lenni. Erre pedig csak így képes, szaporodással, mert így mindig újabb, másik lényt hagy hátra maga helyett. Mint ahogyan minden egyes élőlényről azt mondjuk, hogy él, és egy és ugyanaz, s ugyanannak tartják gyermekkorától öregségéig, pedig semmi sem marad benne ugyanaz, mégis egyformán hívják, holtott mindig újjászületik, s valami mindig elpusztul benne, a hajában, a húsában, csontjaiban és egész testében.” Uo. 195. skk. (Kiemelés tőlem.)
13. Uo.
14. Uo. 197.
15. Niklas Luhmann: *Szerelem – szenvedély. Az intimitás kódolásáról*. Jászóveg Műhely Kiadó, Bp., 1997. 196.
16. Uo.
17. Az eltörlés intenciója nyomon követhető a szovjet típusú nyomozati dossziék és a bűnvádi eljárás logikájában. A nyomozati dosszié első dokumentuma egy a gyanúsított által írt *önéletrajz*, amely még szubjektív, noha hangvételét már eleve meghatározta az, hogy az áldozat milyen elvárásokat tulajdonít a titkosrendőrségnek, s hogy ezeknek mennyiben akar megfelelni. A nyomozati dosszié zá-

ródokumentuma a *vallomás*, amely viszont már nélkülözi a szubjektivitást, mivel a leírás ebben maradéktalanul meg kellett feleljen a szocialista bűnöző valamelyik sematikus típusának. Az *önéletrajztól* a *vallomásig* vezető út a szubjektivitás eltörlésének folyamata, ezt a szakaszt „a börtönmemoárok rendszerint úgy írják le mint a fogvatartás idejének leggyötrelmesebb tapasztalatát.” Cristina Vatulescu: *Lebilincselte életrajzok: a titkosszolgálati dosszié a Szovjetunióban és Romániában*. In: Selyem Zsuzsa (szerk.): *Magány és árnyék*. 11–36. 21.

18. Uo. 25.

19. Lásd Stefano Bottoni – Nagy Mária – Szilágyi Kálmán: *Fedőneve: Balogh Ferenc. Közlemény Szilágyi Domokosnak a Securitatéval fenntartott kapcsolatáról*. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=4722> (2013. 06. 15.)

20. „És ha nagyon pontosan és intim tudásként érezzük át, hogy a másik 'saját' környezetével olyan szimbiózist keres, amely negatívan hat rá vissza, a szerelem akkor egyszerre megerősítést és elutasítást követel. A szenvedélynek vége, az eszményből csalódás lett, a problémának nincs megoldása. A problémairányultságnak viszont előnyére válik, hogy azt a feladatot adja a szerelmeseknek: a problémákkal való foglalkozásban mutassák ki szerelmüket – gyöttrő kilátástalansággal, mégis szerelemmel.” Luhmann: i. m. 220.

21. Kulcsár Szabó Ernő: *A „szerelmi” líra vége. Igazságosság és az intimitás kódolása a késő modern költészetben*. Akadémiai székfoglaló (2004. szeptember 27-én). <http://mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000426.pdf> (2013. 08. 23.)

22. Lásd Balázs Imre József: *Hervay Gizella*. Kriterion Kiadó, Kvár, 2003. 170.

